

DOI: 10.26565/2227-1864-2022-91-12
УДК 811.16'373.6-112

Реконструкція образного складника та структури концепту *дурень* за даними праслов'янського лексичного фонду

Олена Маслій

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна);
e-mail: maslena8@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9306-1819>

З точки зору лінгвістики, реконструкція давніх уявлень, відображених у прамові, дозволяє виявити еволюційний взаємозв'язок між мовними одиницями прамови, певної мовної сім'ї та якоїсь певної мови. Подібні закономірності описуються теорією етимологічної (або культурної) пам'яті слова.

Названа теорія є достатньо розробленою та загальновідомою, але досі не зосереджувала увагу на зв'язку перших і давніх значень слова з концептуальною семантикою. Автор має намір дослідити вказаний зв'язок і викласти матеріали з окресленої проблематики в низці публікацій, першою з яких є ця стаття. Саме цим обумовлена новизна запропонованої теми. Її актуальність визначається оригінальним аспектом опису концепту: реконструкцією його образного складника та первісних смислів за матеріалами праслов'янського лексичного фонду.

Мета дослідження полягає в реконструкції витоків сучасного концепту *дурень* за даними праслов'янської лексики.

Задля цього в роботі створюється типологія значень слів із коренем *-dur-; реконструюється та порівнюється структура концепту *дурень* на матеріалі праслов'янського лексичного фонду, лексики російської мови та діалектів; описується етимологія кореня *-dur- та пов'язані з його семантикою «першообрази»; відтворюється образний складник концепту.

Доходимо висновків, що ядерні смисли праслов'янського та російського концептів *дурень* збігаються неповністю. А «першообрази», які виникають у результаті етимологічної реконструкції кореня *-dur-, і центральний образ гіпотетичного праслов'янського концепту співвідносяться, що є свідченням закономірностей смислоутворення, описаних теорією етимологічної пам'яті слова, яка виявляється і в особливостях утворення концепту.

Ключові слова: етимологічна (культурна) пам'ять слова, концепт, структура концепту, праслов'янська лексика, етимологічний аналіз, образний складник концепту

Реконструкція давніх уявлень, відображених у прамові, щодо того чи іншого феномену дозволяє виявити еволюційний взаємозв'язок між мовними одиницями прамови, певної мовної сім'ї та певної мови, тобто побачити в семантиці слів універсальні та самобутні смисли, збережені мовою та культурою. Подібні уявлення описуються теорією етимологічної (або культурної) пам'яті слова. Названа теорія є достатньо добре розробленою, загальновідомою, актуальною в різних галузях сучасного наукового знання (див., наприклад, [1, с. 170–173; 6; 14; 3; 4; 13]), але досі не зосереджувала увагу на зв'язку перших та давніх значень слова / слів із концептуальною семантикою. Автор має намір дослідити вказані зв'язки і викласти матеріали з окресленої проблематики в низці публікацій, першою з яких є ця стаття. Саме цим аспектом недослідженої проблематики обумовлена новизна запропонованої для розгляду теми.

Мета дослідження полягає в реконструкції витоків сучасного концепту *дурень* на матеріалі праслов'янського лексичного фонду. Опис цього концепту, що є одним із ключових у російській культурі, приводить дослідника «в серцевину целого комплекса культурных ценностей и установок, <...> раскрывающих

целую сеть культуроспецифических “культурно обусловленных сценариев”» [2, с. 284].

Мета дослідження обумовлює розв'язання таких завдань:

1. Створення типології значень слів із коренем *-dur- на матеріалі праслов'янської лексики.

2. Реконструкція та порівняння структури концепту *дурень* за даними праслов'янського лексичного фонду, лексики російської мови та діалектів.

3. Опис етимології кореня *-dur- та пов'язаних з його семантикою «першообразів».

4. Відтворення образного складника концепту *дурень*.

Актуальність теми статті визначається оригінальним аспектом опису концепту: реконструкцією його образного складника та вихідних смислів за матеріалами праслов'янського лексичного фонду, лексики російської мови та діалектів, а також етимології кореня *-dur-.

Об'єктом статті є концепт *дурень* у праслов'янській лексиці, лексиці російської мови та її діалектів, предметом – етимологія групи однокорених слів із коренем *-dur-, структура й образний складник концепту *дурень*.

У дослідженні використані такі наукові методи: гіпотеза, індукція, інтерпретація, аналіз, синтез, моделювання, створення типології.

Як відомо, «глу́мачення імені – Е. (етимологія – О. М.) – було першим проявом рефлексії над мовою в історії грец. думки <...> В основі такого етимологізування лежало уявлення стародавніх про те, що назва нероздільно пов'язана з річчю, є носієм її властивостей, магичним замісником [10, С. 191].

Незважаючи на відсутність лексики дурень у загальнослов'янській лексиці, допускаємо можливою реконструкцію давніх смислів сучасного концепту за праслов'янськими однокореневими словами, оскільки лексема дурень, що стала квінтесенцією смислів указаної групи слів у сучасній російській мові, пов'язана з ними семантично та словотвірно.

Автори «Етимологічного словника слов'янських мов» під редакцією О. М. Трубачова, у якому реконструйовано праслов'янський лексичний фонд, відзначають гіпотетичний характер словника, що описує неживу й історично незафіксовану праслов'янську мову [11, с. 4]. Словник наводить декілька статей, заголовні слова яких мають корінь **-dur-*: **durь*, **durь*, **dura*, **durьнь(jь)*, **durostь*, **durěti*, **duriti(se)*, **durovati*. У сукупних значеннях субстантивно-ад'єктивних та дієслівних утворень реалізуються уявлення давньої людини щодо деякого феномену *durь* (*durь*), які лягли в основу концепту *дурень*. Керуючись спільністю смислів однокореневих слів у мовах та діалектах, що представлені в словнику, а також уявленнями про можливі пізніші запозичення, якими обмінялися слов'янські мови [11, с. 3], реконструюємо гіпотетичний концепт *дурень* у праслов'янській лексиці. Для цього складемо типологію значень слів із коренем **-dur-*, ураховуючи їхню наявність і в мовах, і в діалектах та вибудувавши її за зменшенням частотності значень.

Божевілля, схибленість, осканення / шаленство (29): 'сумасшествие, помешательство, бешенство' (гом., енис., волог.) – **durь*; 'затмение, умопомрачение', 'бешенство, сумасшествие' (иркут., якут.), 'одурение' (укр.); 'беситься, бесноваться, болеть бешенством' (енис., том.), 'становится дураком, шалеть, глупеть; теряют разум; сходит с ума, беситься' (русс.) – **durěti*; 'сходит с ума, сумасшествивать' (сев.-двинск.) – **duriti(se)*; 'сумасшедший' (чеш.), 'бешеный (о собаке)' (укр., блр.), 'сумасшедший, бешеный, ненормальный' (вят., волог., сев.-двинск., смол., южн., тамб., акм., сиб., тобол., иркут., перм., яросл., новг., пск.) – **durьнь(jь)*.

Дур, дуроці, дуріння, навіженство, безглуздя, пустоці, витівки, пестоці (20): 'дурь, дурачество, блажь, сумасбродство' (свердл.), 'шалости, проказы, баловство' (пермск.) – **durь*; 'дурить, дурачиться', (перм., тобол., волог., арх.) – **durěti*; 'шалить, вести

себя плохо' (краснояр. край), 'делать глупости, шалить' (укр.) – **durěti*; 'делать глупости' (русс.), 'дурачиться, баловаться' (деул.), 'дурить, глупить' (блр.) – **duriti(se)*; 'шалить' (др.-русс., русск.-цслав., русск. диал. рязан.), 'шалить, дурачиться, глупить' (блр.), 'сумасбродство, глупое поведение' (укр.) – **durovati*; 'глупость, блажь' (русс., сиб.), 'глупость, дурачество', 'сумасбродство' (укр.) – **durь*; 'дурь, блажь, глупость' (тамб.) – **durьнь(jь)*

Дурень, нерозумний (16): 'дурак, глупец' – **dura I* (словен.), 'дура' (чеш. простореч.), 'глупая, тупая женщина' (русс.) – **durь*; 'глупец, дурак' (чеш.); 'глупость' (укр.), 'дурь, придурь' (блр.); 'глупость' (др.-русс., укр.) – **durostь*; 'глупый, дурацкий' (чеш.), 'глупый' (русс.), 'глупый', 'дурак' (укр., блр.) – **durьнь(jь)*; 'глупеть, делаться дураком' (укр.) – **durěti*; 'придурь' (блр.) – **durovati*.

Гній (11): 'скопившийся в нарыве или веред гной' (яросл., арх., новг., яросл., костр., перм., том., енис., иркут.) – **durь*; 'гной' (русс. диал. якут.) – **durostь*; 'загнаиваться, нарывать' (арх.) – **duriti(se)*.

Сердита, зла людина (8): 'сердитый, злой человек' – **dura I* (сербохорв.); 'сердиться, дуться, злиться' (волог.) – **durěti*; 'дуться, сердиться', 'сердиться, злиться' (чеш.), 'раздуваться от злости (как индюк или сова)' (польск.), 'сердиться, злиться' – **duriti(se)*; 'вспыльчивый, неистовый, злой' (сербохорв.), 'злой, грубый' (слвц.) – **durьнь(jь)*.

Упадати в задумливість, заціпеніти (8): 'впадать в задумчивость, оцепеневать, делаться отрешенным' (польск.), 'тупо, бессмысленно смотреть' (словен.), 'молча сидеть в задумчивости' (русс. диал.), 'быть в замешательстве', 'смотреть озадаченно' (чеш.) – **durěti*; 'стоять в рассеянности', 'отказываться от корма (о скотине)', 'установиться в землю' (словен. диал.) – **duriti(se)*.

Непридатний для вживання (7): 'негодная для корму трава, напр. в таежных лесах', 'название сорных или ядовитых растений' (сиб., смол., волог., урал.) – **durь*; 'плохой, негодный для употребления' (калуж., брян.) – **durьнь(jь)*.

Викликати, відчувати огиду (5): 'вызывать, испытывать отвращение', 'испытывать отвращение', 'ощущать отвращение' (сербохорв.), 'делать ненавистным, отвратительным', 'презирать, испытывать отвращение' (словен.) – **duriti(se)*.

Обманювати (5): 'сбивать с толку, обманывать, дурачить, морочить голову', 'обманывать, надувать' (курск.), 'обманывать, дурачить' (укр.), 'одурять, дурманить', 'морочить, дурачить' (блр., полес.) – **duriti(se)*.

Зіпсоване, старе (5): 'дурной запах (чего-л. перележавшего, перепревшего и т.п.)', 'отбросы, грязь, сор' (псков.) – **durь*; 'испорченный от гниения растений (о воде)' (костр.), 'рваный, старый' (латв., эст.) – **durьнь(jь)*.

Полохливий, дикий (4): 'пугливый, дикий' (словен.) – **durь*; 'пугаться' (слвц.) – **duriti(se)*;

‘пугливий’ (слвц.) – **durьнь(jь)*; ‘дикий, неприручений (о животних)’ (забайк.) – **durьнь(jь)*.

Хворіти (3): ‘болеть’ (печор.) – **duriti(se)*; ‘нездоровий, больно́й’, ‘болезненный’ (влад., калуж.) – **durьнь(jь)*.

Гнати, гнатися (3): ‘гнать, торопить’ (слвц.), ‘собаки преследуют, гонятся (с лаем)’, ‘гнать(ся)’ (польск. диал.) – **duriti(se)*.

Негативний (3): ‘нехороший, скверный’, ‘вызывающий неодобрение, предосудительный’, ‘вредный, обладающий отрицательными свойствами’ (деул.) – **durьнь(jь)*.

Горячка, марення (2): ‘горячка’ (польск.), ‘бессвязная, бессмысленная речь больного, находящегося в бессознательном состоянии; бред’ (пермск.) – *durь.

Швидко зростати (2): ‘быстро, буйно расти’ (киров.) – **duriti(se)*; ‘высокий, густой (о траве)’ (красноярск.) – **durьнь(jь)*.

Власне ім'я (2): Дурной, Дурень (субстантив. личное имя собств. 15 в.) (др.-русск.) – **durьнь(jь)*.

Назва хвороби (1): ‘сибирская язва, сибирка’ (терск.) – **durьнь(jь)*.

Чад (1): ‘чад, угар, смрад, вызывающий дурноту, головокружение’ (вят.) – *durь.

Набрякати (1): ‘отекает, распухать’ (чеш.) – *durěti.

Гнітючий (1): ‘безрадостный, гнетущий, неблагоприятный’ (русск., обл.) – **durьнь(jь)*.

Некрасивий (1): ‘некрасивый’ (русск.) – **durьнь(jь)*.

Злий дух (1): ‘злой дух; нечистая сила; домовой’ (тул., ворон.) – **durьнь(jь)*.

Чужий (1): ‘необыкновенный, непривычный; не свой’ (твер.) – **durьнь(jь)*.

Підступний (1): ‘своенравность, коварство’ (чеш.) – *durь.

Некорисний (1): ‘лежащий рядом с золотоносным песком слой песка, не содержащий золота’ (енис.) – *durь.

Безплідний (1): ‘сильно расти, не созревая, не давая плодов’ (иркут.) – *durěti.

Порушувати табу (1): ‘делать что-то запрещенное, ненужное и т.п.; трогать, касаться чего-либо запретного, недозволенного и т.п.’ (ряз., яросл.) – **duriti(se)*.

Порушувати межу (1): ‘выступать из берегов, разливаясь (о реке)’ (сиб., камч., курил., алеут., яросл., пск.) – **duriti(se)*.

Великих розмірів (1): ‘очень большой, огромный, крупный’ (урал.) – **durьнь(jь)*.

Перевищувати міру (1): ‘громко кричать’ (волог.) – **duriti(se)*.

Будити (1): ‘будить’ (слвц.) – **duriti(se)*.

Випрошувати (1): ‘клянчить’ (полес.) – **duriti(se)*.

Жінка, що гуляє (1): ‘шлюха’ (чеш. простореч.) – *dura I.

Грати (1): ‘играть в какую-либо игру’ (петерб.) – **duriti(se)*.

Той, хто щось любить (1): ‘любящий что-либо, склонный к чему-либо’ (курск.) – **durьнь(jь)* [12, с. 160–163].

Ми бачимо, що ядро гіпотетичного праслов'янського концепту *дурень* формують значення: ‘сумасшествие, помешательство, бешенство’, ‘затмение, умопомрачение’ (29); ‘дурачество, блажь, сумасбродство’, ‘шалости, проказы’ (20), ‘дурак, глупец’ (16), ‘гно́й’ (11), ‘сердитый, злой человек’ (8), ‘впадать в задумчивость, оцепеневать, делаться отрешенным’ (8).

Уважається, що концепти «кодуються у свідомості одиницями універсального предметного коду, в основі яких лежать індивідуальні чуттєві образи, що формуються на базі особистого чуттєвого досвіду людини» [5, с. 134]. Тому образний складник концепту у своїх витоках може бути кваліфікований як згусток життєвого (чуттєвого) досвіду, що зберігається в пам'яті людини та за необхідності актуалізується в ній.

У такому разі образи, навколо яких формуються ядерні смисли праслов'янського концепту *дурень*, пов'язані з різними психічними, когнітивними та психологічними станами людини: божевільний, оскаженілий (пом'якшений варіант – сердитий, злий), у стані тимчасового затьмарення розуму; навіжений, блазнівуватий; нерозумний; заціпенілий. Останнє значення потенційно багатозначне: воно може як співвідноситися з персонажем у глибокій замисленості, що розв'язує складне завдання чи перебуває в глухому куті через відсутність потрібного рішення, так і відображати фрагменти «життєвих» (обряди ініціації, шаманські ритуали) та культурних сценаріїв (казки про дурня, житія кородивих). Потенційно кожне з ядерних значень концепту тим чи іншим чином може стосуватися вказаних сценаріїв.

Винятково в російській мові та діалектах трапляється значення «гній», що виокремлене в групі ядерних смислів, яке передає ідею «дурного» як нецілого, пошкодженого, того, що гние або хворіє.

Цей образ перегукується зі значеннями ‘истлевший, сгнивший, непригодный’ (5), ‘нездоровый, больно́й’ (3) з ближньої периферії концепту. Окрім того, вона також складається із прагматично-оцінного: ‘плохой, негодный для употребления’ (7) та суто оцінних значень: ‘вызывать, испытывать отвращение’ (5), ‘нехороший, обладающий отрицательными свойствами’ (3), ‘пугливый, дикий’ (4), а також таких концептуальних смислів, як ‘сбивать с толку, обманывать, дурачить’ (5), ‘преследовать, гнать(ся)’ (3).

Дальня периферія складається з менш частотних, одиничних значень. Їх можна розподілити на 4 основні групи: 1) прояви хворобливості / хвороби: ‘горячка, бессознательное состояние, бред’, ‘сибирская язва, сибирка’; ‘угар’; ‘отекает, распухать’; ‘гнетущий’; 2) порушення норми (сталих уявлень) / табу / межі: ‘некрасивый’,

'быстро, буйно расти', 'делать что-то запрещенное, ненужное и т.п.; трогать, касаться чего-либо запретного, недозволенного и т.п.', 'выступать из берегов, разливаясь (о реке)', 'очень большой, огромный, крупный', 'громко кричать'; 'чужой'; 3) прагматично некорисний / безглуздий: 'сильно расти, не созревая, не давая плодов', 'лежащий рядом с золотиносным песком слой песка, не содержащий золота'; 4) когнітивно неповноцінний / нерозвинутий: Дурной, Дурень. Показово, що лише в російській мові трапляються власні назви із цим коренем. Можливо, це корелює з подальшим перетворенням образу Дурня в символ російської культури.

В усіх зонах концепту представлено матеріал російської мови та / або її діалектів; немає в них лише значення: 'вызывать', 'испытывать отвращение' (з ближньої периферії) та 'гнать, гнаться', 'отекает', 'коварный', 'будить', 'гулящая женщина' (з дальньої).

Намагаючись систематизувати наведену типологію, виокремлюємо такі групи значень:

Стан людини / речі: божевілья, схиленість, оскаженіння/шаленство; сердитий, злий; задумливий, заціпенілий; хворий; зіпсоване, старе; полохливий, дикий; той, хто щось любить та ін.

Поведінка людини: дур, дурощі, дуріння, навіженство, безглуздя, пустощі, витівки, пестоші; обманювати; порушувати табу / межу; перевищувати міру; випрошувати; жінка, що гуляє; грати та ін.

Той, що має негативну оцінку: дурень, нерозумний; негативний; гнітючий; некрасивий; чужий; підступний; некорисний; безплідний; непридатний для вживання; огидний та ін.

Усі наведені значення здебільшого виражають пряму або непряму негативну оцінність; нейтральну або позитивну оцінку мають лише два з них: 'играть в какую-либо игру', 'любящий что-либо, склонный к чему-либо'. Утім, у деяких випадках, зокрема в сценаріях, згаданих вище, божевілья, дурість, тимчасова втрата розуму, оскаженіння тощо, можуть мати нейтральну або амбівалентну оцінку.

Якщо концепт *дурень* змодельовати тільки на матеріалі російської мови та її діалектів, то він буде дещо іншим. Так, ядро концепту сформують значення: 'сумасшествие, помешательство, бешенство' (23), 'дурь, дурачество, блажь, сумасбродство', 'шалости, проказы, баловство' (14), 'гной' (11), 'нарушать границы' (6), 'непригодный для употребления' (6).

До ближньої периферії увійдуть значення: 'дурак, глупец' (3), 'болеть' (3), 'отрицательный, нехороший' (3), 'обманывать' (2), 'испорченное,

старое' (2), 'быстро расти' (2), 'личное имя собственное' (2), 'злой дух' (2), 'нарушать табу' (2); у дальню – 'пугливый, дикий' (1), 'сердитый, злой человек' (1), 'впадать в задумчивость, оцепеневать' (1), 'горячка, бред' (1), 'название болезни' (1), 'угар' (1), 'гнетущий' (1), 'некрасивый' (1), 'чужой' (1), 'беспольный' (1), 'бесплодный' (1), 'крупных размеров' (1), 'превышать меру' (1), 'выпрашивать' (1), 'играть' (1), 'любящий что-то' (1).

Розгляньмо етимологію кореня **dur-*. Словник О. М. Трубочова пов'язує її з і.-е. *dhju-r-o-*, однокореневого з *duxъ, *duti. Зі свого боку **duti(se)* «продолжает и.-е. *dheu-* / *dhoу-*. Ср. др.-инд. *dhūnōti* 'трясет', *dhūyāte* 'трясется', «далее греч. *θύω* 'устремляться' (о ветре, о воде), 'бросаться'» [12, с. 166].; *duxъ «продолжает и.-е. **dhoуso-*, ср. лит. *daĩsos* ж.р. мн. 'воздух', «др.-в.-нем. *tior* 'животное' (собственно – «дышащее, одушевленное». Ср. лат. *animal: animus, anima*)» [12, с. 153]. «Весьма подходит по семантике лат. *furō* 'мчаться', 'неистовствовать'» [12, с. 162].

Схожу версію висуває П. Я. Черних. Відзначаючи, що походження кореня **dur-* у деталях не зовсім зрозуміле, автор словника наводить декілька версій: можливий зв'язок з і.-е. базою **dheu(e)r-* (коренем **dheu-*) 'бушевать', 'кружиться', 'вертеться', 'спешить', греч. коренем *αδίρω* 'забавляюсь', 'играю' (на сцене), *θούρος* 'стремительный', 'неукротимый'. Але все ж таки, з точки зору вченого, більш вірогідний етимологічний зв'язок загальнослов'янського кореня **dur-* з *du-ti [9, с. 275].

На думку О. Преображенського та М. Фасмера, етимологія кореня **dur-* пов'язана з «гр. *θούρος* 'яростно бросающийся, неистовый'; *θούρις* 'ярость' (PrEW. 185). лит. *padurmai* 'неистово': *su padurmu* 'с яростью, неистово'. двнпрус. *durai* 'дикий, нелюдимый'» [7, с. 203]; «родственно лит. *su padurmu* 'бурно, стремительно', *padurmai* 'стремительно', двн.-пруськ. 'боязливо', греч. *θούρος* 'стремительный, напористый', *θούρις ἀλγῆ* 'бурная, неистовая сила'» [8, с. 555], із чим не погоджуються упорядники словника «Слов'янських мов»: «Не связано с греч. *θούρος* 'бурный, неистовый' и с лит. *padurmai, padurmu* 'неотступно, напористо'» [12, с. 162].

Отже, етимологія кореня, що розглядається, викликає в уявленні образ істоти, яка дрижить у ритмі дихання, потім людини, яка дрижить від того, що 'сердиться, злиться, дується' [12, с. 166], шаленіє, поспішає, мчить(ся); відповідно до інших етимологічних версій, – дикої, відлюдкуватої людини, а також актора, що грає на сцені, для якого це заняття являє собою забавку. Звернімо увагу на те, що всі ці образи зреалізовано в різних значеннях концепту.

Підсумуємо. Порівняння структури праслов'янського та російського концептів *дурень* свідчить про неповний збіг їхніх ядерних смислів. Загальними є значення 'сумасшествие, помешательство, бешенство'; 'дурачество, блажь,

сумасбродство', 'гной'. У російському концепті значення 'дурак, глупец' переміщується в ближню, а 'сердитий, злой человек', 'впадать в задумчивость, оцепеневать, делаться отрешенным' – у дальню периферію концепту. При цьому значення 'нарушать границы' та 'непригодный для употребления', навпаки, потрапляють у зону ядерних.

«Першообраз», що постає в результаті етимологічної реконструкції кореня *dur-праслов'янського концепту, – людина, яка трясеться, лютіє, шаленіє, кидається, мчить, стрімко біжить, співвідноситься з центральним образом, що виникає в результаті інтерпретації ядерних смислів реконструйованого концепту: людина в стані божевілля, схибленості, шаленства, затьмарення, тимчасової втрати розуму, а також сердита, зла людина. Очевидно, що збіг центральних образів, які виникають у результаті етимологічного та концептуального аналізів, не випадковий, і свідчить про закономірності смислоутворення, пов'язані з теорією етимологічної пам'яті слова.

Здається, що психічний розлад із тимчасовою або остаточною втратою розуму,

може супроводжуватися заціпенінням або відчуженістю (корелює з образом, викликаним іншою етимологічною версією – 'дикого, нелюдимого человека'), а також безглуздими, нерозумними проявами, зниженням когнітивних здібностей, що корелює зі значенням 'дурень, нерозумна людина'. Таким чином, можна припустити, що всі ядерні значення праслов'янського концепту, включаючи значення 'гной', яке породжує уявлення про ушкоджене та хворе, описують одну цілісну ситуацію. Ще один етимологічний першообраз – актор, що бавиться своєю грою на сцені, може бути співвіднесений з іншим центральним значенням концепту 'дурачество, блажь, сумасбродство', у якому, окрім значення 'дурить, глупить', є також значення, що указують на ігровий компонент поведінки: пустощі, витівки, пустування, дурощі, блазнювання тощо.

У перспективі дослідження планується простежити, як етимологічна (культурна) пам'ять слова відбивається у змісті, історії, ціннісному складнику, культурних проєкціях сучасного концепту.

Список використаної літератури

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. 767 с.
2. Вежбицкая Анна. Сематические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной. М.: Языки русской культуры, 1999. I–XII. 780 с., 1 ил.
3. Веремчук Е. Етимологічна вмотивованість вербалізаторів англійськомовної етичної категорії *duty* / обов'язок // Львівський філологічний часопис. 2020. № 8. С. 34–39. <https://doi.org/https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-8.5>
4. Ефремов В., Черняк В. Д., Чернева Н. Культурная память и прецедентные феномены // Чуждоезиковое обучение. XLIX. 2022. Вып 1. С. 67–77. София–Sofia. DOI: 10.17223/19986645/73/2.
5. Загнітко А. П. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 3-є вид., перероб. і доп. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.
6. Колева-Златева Ж. Етимологическая память как вспомогательный критерий в этимологическом опыте (Заметки семантической реконструкции названной правой стороны, восходящей к и.-е.*deks). Славика XLII. Дебрецен, 2013. С. 149–163.
7. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. В 3 т. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1949. Москва, Ленинград: Изд. Академии наук СССР, 1949. Т. I (А–О). 1910–1914. 716 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Москва: Прогресс, 1986–1987. Т. 1 (А–Д): пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 1986. 576 с.
9. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2 т. Москва: Русский язык, 1999. Т. 1: А–Пантомима. 624 с.
10. Енциклопедичний словник класичних мов / Л. Л. Звонська, Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін. ; За ред. Л. Л. Звонської. 2-ге вид. випр. і допов. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.
11. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). Выпуск 1 (А – *besědъlivъ). / под. ред. О. Н. Трубачева. Москва: Изд-во Наука, 1974. 198 с.
12. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). Выпуск 5 (*dělo – *dygъlъ). / под. ред. О. Н. Трубачева. Москва: Изд-во Наука, 1978. 232 с.
13. Шуст Л. Збагачення, уточнення й активізація словника молодших школярів шляхом етимологічного аналізу / Педагогічний часопис Волині. 2018. № 4 (11). С. 164–170.
14. Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова // Вопросы языкознания. 1999. № 3. С. 92–107.

Надійшла до редакції 13 листопада 2022 р.

Прийнята до друку 03 грудня 2022 р.

References

1. Apresjan Ju. D. (1995). *Izbrannye trudy. Tom II. Integral'noe opisaniye jazyka i sistemnaja leksikografija* [Selected works. Volume II. Integral description of the language and systematic lexicography]. Moscow: Shkola "Jazyki russkoj kul'tury". 767 p. [in Russian].
2. Chernyh P. Ja. (1999). *Istoriko-jetimologicheskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka* [Historico-etymological dictionary of the modern Russian language]. T. 1: A–Pantomima. Moscow: Russkij jazyk. 624 p. [in Russian].
3. Fasmer M. (1986). *Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. T. 1 (A–D). Moscow: Progress. 576 p. [in Russian].
4. Iakovleva E. S. (1999). O ponjatii «kul'turnaja pamjat'» v primenenii k semantike slova [On the concept of «cultural memory» as applied to the semantics of the word]. *Voprosy jazykoznanija* [Questions of linguistics], no 3, P. 92–107. [in Russian].
5. Koleva-Zlateva Zh. (2013). *Jetimologicheskaja pamjat' kak vspomogatel'nyj kriterij v jetimologicheskom opyte (Zametki semanticheskoi rekonstrukcii nazvannoi pravoi storony, voshodjashhej k i.-e. *deks)* [Etymological memory as an auxiliary criterion in etymological experience (Notes on the semantic reconstruction of the named right side dating back to indo-e. *deks), *Slavika*, XLII, pp. 149–163. [in Russian].
6. Preobrazhenskij A. G. (1910–1914). *Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. T. I (A–O). Moscow: Tipografija G. Lissnera i D. Sovko. 716 p. [in Russian].
7. Shust L. (2018). Zbagachennya, utochnennya y aktivizatsiya slovnika mladshikh shkolyariv shlyakhom yetimologichnogo analizu [Enrichment, refinement and activation of the vocabulary of younger pupils through etymological analysis] // *Pedagogichnii chasopis Volini* [Pedagogical journal of Volyn], no 4 (11), pp. 164–170. [in Ukrainian].
8. Trubachev O. N. (ed.) *Jetimologicheskij slovar' slavjanskih jazykov (praslavjanskij leksicheskij fond)* (1974). [Etymological dictionary of Slavic languages (proto-Slavic vocabulary)]. Vypusk 1 (A – *besǫdǫlvǫ). Moscow: Nauka. 198 p. [in Russian].
9. Trubachev O. N. (ed.) *Jetimologicheskij slovar' slavjanskih jazykov (praslavjanskij leksicheskij fond)* (1978). [Etymological dictionary of Slavic languages (proto-Slavic vocabulary)]. Vypusk 5 (*dǫlo – *dǫrǫbǫ). Moscow: Nauka. 232 p. [in Russian].
10. Veremchuk E. (2020). Yetimologichna vmotivovanist verbalizatoriv angliiskomovnoji yetichnoji kategoriji duty / obov'yazok [Etymological motivation of verbalizers of the English-language ethical category duty] // *Lvivskiy filologichnii chasopis* [Lviv Philological Magazine], No 8, pp. 34–39. [in Ukrainian].
11. Vezhbickaja Anna (1999). *Sematicheskie universalii i opisaniye jazykov* [Sematic universals and the description of languages]. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury. 780 p. [in Russian].
12. Yefremov V., Chernyak V. D., Cherneva N. (2022). Kulturnaya pamyat i pretsedentnie fenomeny [Cultural memory and precedent phenomena] // *Chuzhdoezikovo obuchenie* // *Чуждоезиковое обучение* [Foreign language training], vol. XLIX, no. 1, pp. 67–77. [in Russian].
13. Zahnitko A. P. (2017). *Linhvokulturolohiia* [Linguoculturology]. Vinnitsa: DonNU imeni Vasylia Stusa. 287 p. [in Ukrainian].
14. Zvonska L. L., Korolova N. V., Lazer-Pankiv O. V. ta in. *Entsiklopedichnii slovník klasichnikh mov* [Encyclopedic dictionary of classical languages] (2017). Kyiv: VPTs "Kiivskii universitet". 552 c. [in Ukrainian].

Submitted November 13, 2022.

Accepted December 03, 2022.

Olena Masliy, Candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of Slavonic Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: maslena8@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9306-1819>

Reconstruction of the figurative component and structure of the concept of fool according to the Proto-Slavic vocabulary

From the point of view of linguistics, reconstruction of the ancient conceptions, depicted in the proto-language, allows us to reveal the evolutionary relationship between language units of a proto-language, certain language family, and certain language. Similar regularities are described by the theory of etymological (or cultural) word memory.

The named theory is sufficiently developed and well-known, but until now it has not focused attention on the connection of the first and ancient meanings of the word with conceptual semantics. The author of the article intends to investigate specified relationship and present materials on this issue in a series of publications, the first of which is this article. This determines the novelty of the proposed subject. Its relevance is determined by the original aspect of the description of the concept: the reconstruction of its figurative component and original meanings based on the materials of the Proto-Slavic vocabulary.

The purpose of the study is to reconstruct the origins of the modern concept of fool based on the data of the Proto-Slavic vocabulary.

For this purpose, the work creates a typology of the meanings of words with the root *dur-; the structure of the concept of fools is reconstructed and compared based on the material of the Proto-Slavic vocabulary, the vocabulary of the Russian language and dialects; the etymology of the root *dur- and the "prototypes" associated with its semantics are described; the figurative component of the concept is reproduced.

We conclude that the core meanings of the Proto-Slavic and Russian concepts of fools coincide with incompleteness. And "prototypes" that arise as a result of the etymological reconstruction of the root *dur- and the central image of the hypothetical Proto-Slavic concept are correlated, which is evidence of the regularities of meaning formation, described by the theory of the etymological memory of the word, which is revealed in the features of concept formation.

Keywords: etymological (cultural) word memory, concept, concept structure, Proto-Slavic vocabulary, etymological analysis, figurative component of the concept